

CHINGIZ AYTMATOVNING “ERTA QAYTGAN TURNALAR” ASARIDA
INSON VA DAVR MUAMMOSI

Mirzayeva Dilafruz

Guliston davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

Sh.G. Musurmankulova

Ilmiy rahbar: dots.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18787178>

Annotatsiya. Ushbu maqola Chingiz Aytmatovning “Erta qaytgan turnalar” asari badiiy-estetik jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada Aytmatovning adabiy mahorati, uning dunyoqarashlari va insoniy munosabatlar va tabiatning tasvirlarini o‘z ichiga olganligi ta’kidlanadi va badiiy xususiyatlari, uning jamiyatdagi voqealari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Turnalar, Chopdor, Chontor, bolalar, urush, Sultonmurot, milliy g‘urur, jasorat, kuch, erta ulg‘ayish, mohir yozuvchi, tabiat.

Аннотация. В данной статье анализируется произведение Чингиза Айтматова «Ранние возвращающиеся журавли» с художественно-эстетической точки зрения. В статье подчеркиваются литературное мастерство Айтматова, его мировоззрение, включение в произведение образов человеческих взаимоотношений и природы, а также анализируются его художественные особенности и события в обществе.

Ключевые слова: Журавли, Чопдор, Чонтор, дети, война, султан Мурат, национальная гордость, мужество, сила, ранняя взрослость, талантливый писатель, природа.

Abstract. This article analyzes Chingiz Aitmatov's work "The Early Returning Cranes" from an artistic and aesthetic perspective. The article emphasizes Aitmatov's literary skills, his worldview and the inclusion of images of human relationships and nature, and analyzes its artistic features and events in society.

Key words: Cranes, Chopdor, Chontor, children, war, Sultan Murat, national pride, courage, strength, early adulthood, talented writer, nature.

KIRISH

Chingiz Aytmatov asarlari o‘zining chuqur falsafiyligi, ramziy obrazlar va timsollarning ustuvorligi, milliylik va umuminsoniylikning uyg‘unligi, tabiat va inson munosabatining talqinlarini ifodalab berishi bilan farqlanib turadi. Shu sababi bu adibni ramziy obrazlar ustasi, falsafiy fikrlar egasi va mohir yozuvchi sifatida qadrlaymiz.

Ch.Aytmatov ijodida insonning tabiat bilan uyg‘un yashashi, unga mehr va ehtirom bilan qarashi muhim hayotiy tamoyil sifatida gavdalanadi. Tabiatga beparvolik - insoniyatning o‘z ildizlaridan uzulishi, o‘z vijdonidan uzoqlashish belgisidir. Shu bois yozuvchi tabiatni nafaqat go‘zallik timsoli, balki axloqiy va ma‘naviy o‘lchov sifatida ham tasvirlaydi[1].

Chingiz Aytmatovning “Erta qaytgan turnalar” qissasi kirishidayoq inson va davr muammosi urushdan keyingi hayot manzaralari, odamlarning ruhiy olami va jamiyatdagi adolatsizliklar tasviri orqali ochila boshlaydi.

Asarda Ikkinchi jahon urushi oqibatlarini, frontdan qaytgan va qaytmaganlar taqdiri, qishloq aholisi hayotidagi iztiroblar orqali davrning ma'naviy-axloqiy qiyofasi ko'rsatiladi.

Yozuvchi inson taqdirini tarixiy voqealar girdobida tasvirlar ekan, oddiy dehqonlar, frontchilar, kutish va sog'inish azobini chekayotgan ayollar obrazlari orqali davrning zolim sinovlari odam ruhiyatida qanday iz qoldirishini ko'rsatadi. Qissada inson va davr munosabatlari, eng avvalo, urush tufayli buzilgan orzular, yarim yo'lda uzilgan muhabbatlar, yoshlikning erta qarishiga sabab bo'lgan fojealar orqali badiiy ifodasini topadi. Turnalar obrazi esa tinchlikka intilish, pokiza hislar va umrning barqaror davomiyligi ramzi bo'lib, urush balosidan azob chekkan insoniyatning umid va armonlarini mujassamlashtiradi.

Bugungi kunda ham bu asarda ko'tarilgan inson va davr muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda, chunki har qanday tarixiy sinov, urush yoki siyosiy o'zgarishlardan qat'i nazar, eng katta qadriyat – inson hayoti, uning sha'ni va or-nomusini asrashdir. O'zbekiston rahbariyatining ham inson qadriini yuksak qo'yish, tinchlik va barqarorlikni eng oliy ne'mat sifatida e'tirof etishi Aytmatov asarlarida ifodalangan g'oyalar bilan hamohang bo'lib, bugungi yoshlar tarbiyasida bunday badiiy asarlarning ahamiyati yanada ortib borayotganini ko'rsatadi degan gaplari insonni yig'latmasdan qo'ymaydi. [3] Chunki u bolalar umid bilan mehnat qilib, otalarining kelishini kutib yashayotganini anglatadi.

Chingiz Aytmatov urushni faqatgina janglar orqali emas, balki uning oqibatlarini - yetimlik, mehnat, sog'inich va erta ulg'ayish orqali tasvirlaydi. Bu qissada front sahnalari yo'q, lekin urushning dahshati har bir qahramonning hayotida sezilib turadi. Bunga misol qilib, Sultonmurotni oladigan bo'lsak, uning ruhiy holati orqali urushning ko'zga ko'rinmas, ammo eng og'ir holatlari ochib beriladi. Shuning uchun yozuvchining asarlari o'quvchiga kuchli ta'sir qiladi va urushning mohiyatini tushuntirib beradi. Ya'ni ochlik, yetishmovchilik va mashaqqatli mehnat tasviri ham urushning ko'zga ko'rinmas daxshatini ochgan.

“Erta qaytgan turnalar”ning asosiy qismida inson va davr muammosi, eng avvalo, urush girdobiga tushgan oddiy odamlar taqdiri orqali keng yoritiladi. Qissada frontdan qaytgan-yuqolgan o'g'lonlar, ularni sog'inib kun kechirayotgan onalar, umrini kutish bilan o'tkazayotgan ayollar obrazida davrning og'ir, shafqatsiz ruhiy bosimi ko'rinadi. Urush odamlarning hayot ritmini buzib yuborgan: kimningdir yoshligi frontda qolgan, kimningdir oilasi parokanda bo'lgan, ko'pchilikning orzu-niyatlari yarim yo'lda uzilgan. Aytmatov ana shu fojeiy fonni tasvirlar ekan, inson qalbida baribir so'nmaydigan umid, ezgulik va mehr tuyg'usini saqlab qolishga intiladi.

Asarning o'rtacha qismida qishloq hayoti, urushdan keyingi yillarda ham oson bo'lmagan mehnat va yo'qotishlar fonida odamlarning o'zaro munosabati alohida badiiy tahlil qilinadi.

Erkaklarning aksari frontga ketib, ko'pincha qaytmagani sababli, dalada ham, uyda ham asosiy yuk ayollar va qariyalarning zimmasiga tushgani ko'rsatiladi. Bu holat davrning murakkab ijtimoiy manzarasini beradi: bir tomondan mashaqqatli mehnat, ochlik, kiyim-kechak tanqisligi, ikkinchi tomondan – ichki axloqiy poklik, bir-biriga suyanan hamjihatlik. Shunday sharoitda ham odamlar bir-biriga mehr bilan qarashga, muruvvat ko'rsatishga, qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug'ni qo'llab-quvvatlashga intilishadi. Davr og'ir, ammo insoniylik tamoman yo'qolmaganini muallif aynan mana shu hayotiy detallarda ko'rsatadi.

Inson va davr to'qnashuvi ko'proq ruhiy-psixologik chiziqda ochiladi. Bir tomonda urush yillari singdirgan qo'rquv, yo'qotishdan cho'chish, kelajakka ishonchning zaiflashuvi tursa,

ikkinchi tomonda – ichki qaror topish, iztiroblardan kuchli bo‘lib chiqishga urinish bor. Qissa qahramonlari ko‘pincha o‘z-o‘zlari bilan “gaplashadi”, ko‘nglidan o‘tgan fikrlar orqali davrning adolatsizliklari, uning inson taqdiriga solgan yarasi ochiladi. Aytmatov qahramonlarini ideal, beg‘ubor qilib ko‘rsatmaydi: ba‘zan ular adashadi, ba‘zan qo‘rqadi, ba‘zan xato qiladi. Ammo aynan shu insoniy ziddiyatlar, ichki kurashlar ularning obrazini jonli va ishonarli qiladi.

Asarda davrning ma‘naviy-axloqiy muammolari ham ko‘tariladi: urush sharoitida kimdir vijdonini saqlab qoladi, kimdir esa manfaat, qo‘rqoqlik yoki beparvolik tufayli insoniy qiyofasini yo‘qotadi. Aytmatov uchun eng muhim mezon – insonning vijdoni va mas‘uliyati: qahramon qanday qaror qabul qilmasin, muallif uni ana shu ichki mezon orqali baholaydi. Shuning uchun ham asarda kichik, “mayda” tuyuladigan epizodlar (biror kasal, beva-bechora, yetimga qilgan yaxshilik yoki yomonlik, adolatli yoki adolatsiz qaror) davrning umumiy ma‘naviy manzarasini ochib beradi. Urush yillaridagi qattiq tartib, buyruqbozlik, qo‘pol kuchga suyangan boshqaruv tizimi fonida oddiy odamning qalbi, uning haqqoniy so‘zi, ko‘z yoshi, dardi yanada ta‘sirchan ko‘rinadi.

Turnalar obrazi qissaning markaziy ramziy qatlamini tashkil qiladi. Turnalar bahorda qaytadigan, ko‘chib yuradigan qush sifatida odatda yangilanish, umid, hayot davomiyligi timsoli bo‘lsa, Aytmatov qissasida “erta qaytish” motivi fojeiy mazmun oladi: hali tinchlik to‘la qaror topmasidan, urush yaralari bitmasidan “erta” qaytgan turnalar odamlarning tugallanmagan orzulari, erta uzilgan yosh umrlarini eslatadi. Shu bilan birga, bu obraz mutlaqo qora fojeaga aylantirilmaydi: turnalar osmonda parvozda, demak, hayot baribir davom etmoqda, kelajak uchun umid ham bor. Urush dahshatlaridan so‘ng ham odamlar qalbida tinch, osoyishta, adolatli hayotga intilish so‘nmaydi – asar ana shu ruhni o‘zida mujassam etadi.

Inson va davr muammosini kengroq ma‘noda olayotganda, Aytmatov qissasi bugungi avlod uchun ham ogohlantiruvchi va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Urush faqat bir avlodni emas, keyingi avlodlarning ham ruhiy olamini jarohatlab ketishini muallif badiiy obrazlar orqali ko‘rsatadi: yo‘qotilgan otalar, akalar, ustozlar o‘rnini hech kim to‘liq bosa olmaydi, ularning o‘rni xotira va armon bilan to‘ldiriladi. Shu sababli asar tinchlikning qadrini, inson hayotining bebaho ekanini chuqur his etishga undaydi. Bugungi rahbariyat ham aynan shuni ta‘kidlaydi: urush va zo‘ravonlik insoniyatni inqirozga olib keladi, tinchlik, totuvlik, millatlararo do‘stlikni asrash esa eng oliy siyosiy va ma‘naviy vazifa sifatida ko‘rilishi kerak. Yoshlar tarbiyasida urush mavzusiga bag‘ishlangan bunday asarlarni o‘qish, ularning ma‘naviy sabog‘ini anglash muhimligi rahbarlarning nutqlarida ham qayta-qayta uqtiriladi.

Demak, “Erta qaytgan turnalar”ning asosiy qismida inson va davr muammosi bir necha qatlamda – urushning bevosita fojealari, odamlar ruhiy olamidagi iztiroblar, ma‘naviy-axloqiy sinovlar va ramziy obrazlar orqali yoritiladi. Bu qissa o‘tmishdagi urush voqealarini eslatish bilangina cheklanib qolmay, har qanday davrda eng katta boylik inson qadr-qimmatini, uning erkin va osoyishta yashash huquqi ekanini eslatib turadigan badiiy darslik vazifasini bajaradi.

“Erta qaytgan turnalar” haqida umumiy xulosaga kelsak, bu asar urush mavzusini tasvirlagandek tuyulgan bilan, aslida inson va davr munosabatini, ayniqsa, oddiy odamning ruhiy olamini o‘rganadigan chuqur falsafiy qissadir. Menimcha, asar o‘quvchini “davr odamni yaratadimi yoki inson o‘zi davrni belgilaydimi?” degan savol ustida o‘ylashga majbur qiladi.

Urush yillari shafqatsiz sinov bo'lib maydonga chiqadi, lekin Aytmatov ko'rsatadiki, aynan mana shunday qaltis paytlarda insonning asl qiyofasi – vijdoni, jasorati, qo'rqqoligi yoki olijanoblighi ayon bo'ladi. Davr zo'r, lekin inson ruhining kuchi, axloqiy tanlovi undan ham muhimroq degan fikr xulosa sifatida yaqqol seziladi.

XULOSA

Asar tugagandan keyin o'quvchida urush haqida ancha murakkab, hissiy jihatdan og'ir, lekin ayni paytda hayotbaxsh tasavvur shakllanadi. Menimcha, Aytmatov urushni nafaqat qon to'kilishi, halok bo'lishlar orqali, balki odamlarni ichdan sindirish jarayoni sifatida ham ko'rsatadi. Kimdir frontda halok bo'ladi, kimdir jismonan tirik qoladi, lekin ruhiy olami jarohatlangan bo'ladi – bu ham urushning ko'rinmas, ammo eng dahshatli tomoni. Shunga qaramay, qissada umumiy ohang mutlaqo qora emas: inson qalbida umid, ezgulikka intilish, tinch hayotga chanqoqlik saqlanib qoladi. Menga ko'ra, aynan shu “umid nurining so'nmasligi” asarni juda ta'sirchan va hayotga yaqin qiladi.

Turnalar obraziga alohida to'xtaladigan bo'lsak, “erta qaytgan” turnalar erta uzilgan orzular, tugallanmagan muhabbat va yoshlik timsoli sifatida juda kuchli ramz bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, turnalarning har yili qaytishi hayot davom etishini, avlodlar almashinishini, qayta-qayta boshlanadigan yangilanish jarayonini anglatadi. Menimcha, muallif o'quvchiga shuni aytmoqchi: insoniyat boshidan og'ir davrlar o'tadi, urushlar bo'ladi, fojearlar kuzatiladi, ammo baribir hayot to'xtamaydi, kelajak uchun umid saqlanib qoladi. Shaxsan men bu ramzni shunday tushunaman: o'tgan avlodlarning armonlari, og'riqlari va orzulari keyingi avlodlar zimmasiga ma'naviy meros bo'lib o'tadi, biz esa bu xotiraga munosib bo'lishga harakat qilishimiz kerak.

Asardan chiqariladigan eng muhim xulosalardan biri – har qanday siyosiy shior yoki “katta maqsad” ortida tirik odamlar, ularning oilasi, baxti, orzusi turganini unutmaslik zaruridir.

Menimcha, Aytmatov shu asar orqali “inson qadri hamma narsadan ustun” degan g'oyani badiiy shaklda isbotlaydi. Bu jihat bugungi kun uchun ham juda dolzarb: turli mojarolar, zo'ravonlik va adolatsizliklar fonida insonning sha'ni va hayotini himoya qilish eng oliy burch ekani haqidagi fikr doimiy ravishda eslatib turilishi kerak. Men o'zim ham urush va zo'ravonlik aks etgan xabarlarini ko'rganda, aynan shunday asarlarni eslayman: ular shunchaki badiiy matn emas, balki “bunga aslo yo'l qo'ymaslik kerak” degan ichki chaqiriqdek tuyuladi.

Mening shaxsiy fikrimcha, “Erta qaytgan turnalar” ayniqsa yoshlar uchun muhim saboq beradi. Birinchidan, u tarixni faqat sanalar va faktlar emas, balki tirik odamlar taqdiri orqali his qilishni o'rgatadi. Ikkinchidan, har qanday og'ir sharoitda ham inson bo'lib qolish, vijdonni sotmaslik, mehr-oqibatdan voz kechmaslik kerakligini ko'rsatadi. Uchinchidan, bu qissa tinchlikning haqiqiy qiymatini anglatadi: tinch hayot – oddiy tuyuladigan, ammo eng buyuk ne'mat. Men o'zim uchun shunday xulosa qilaman: agar har bir avlod urush fojearlarini bunday asarlar orqali qalban his qilsa, ehtimol, kelajakda odamlar zo'ravonlikka “yo'q” deyishga ko'proq jur'at topishar edi.

Yakunda aytadigan bo'lsam, “Erta qaytgan turnalar” – bu faqat urush davri haqida yozilgan qissa emas, balki insoniylikni saqlab qolish, tarixiy saboqlarni unutmaslik va kelajakni ezgulik ustiga qurish zarurligi haqida yozilgan ruhiy-ma'naviy darslikdir. Menimcha, asarning eng katta ahamiyati shunda: u o'quvchini yig'latishi, larzaga keltirishi, o'ylantirishi mumkin, lekin hech qachon befarq qoldirmaydi.

Aynan shu befarq bo‘lmaslik – inson va davr o‘rtasidagi eng muhim ko‘prikdir, chunki befarq bo‘lmagan odamgina davrni yaxshilik tomonga o‘zgartirishga harakat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aytmatov Ch. Erta qaytgan turnalar. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, turli yillarda chop etilgan tanlangan asarlar to‘plamlari (10 jildlik “Chingiz Aytmatov. Asarlar” to‘plami tarkibida).
2. Aytmatov Ch. Erta qaytgan turnalar. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: “Yangi Asr Avlodi” yoki boshqa nashriyot (kitob savdo saytlari va kutubxonalarida mavjud nashrlar).
3. “Erta qaytgan turnalar” (qissa) – elektron nusxa. – Kutubxonachi.uz sayti (o‘zbek tilidagi PDF matn).
4. “Erta kelgan turnalar” – maqola. – Vikipediya, o‘zbek tilidagi sahifa (asar haqida qisqacha ma’lumot).
5. “Chingiz Aytmatov – zamonaviy adabiyotning yirik namoyandasi” – internet maqolasi (Aytmatov ijodi umumiy tahlili, asarlarining mazmun-mohiyati haqida).
6. Jahon adabiyoti bo‘yicha darslik va qo‘llanmalar: masalan, “Jahon adabiyoti” (universitetlar uchun o‘quv qo‘llanma; unda Aytmatov va “Erta qaytgan turnalar” haqida bo‘lim mavjud).